

การศึกษาสงฆ์ : พระปริยัติธรรมแผนกธรรม

The Sangha Education: Phrapariyattidhamma, Dhamma Division

พระครูอุทัยธรรมมานุกูล อธิญาณโณ (รอดยัง)^๑
ประพันธ์ แสงทองดี^๒

บทคัดย่อ

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของพระสงฆ์ถือเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาของคณะสงฆ์เพราะการศึกษาหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระธรรมและวินัยเป็นการศึกษาหลักคำสอน ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาเพื่อให้พระสงฆ์ได้นำความรู้ที่ได้ศึกษามาถ่ายทอดให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตามจนถึงความพ้นทุกข์ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจึงมีความสำคัญตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: การศึกษา, พระสงฆ์, พระปริยัติธรรมแผนกธรรม.

Abstract

Dhamma Division in Phrapariyattidhamma education of the Thai Sangha is treated as the heart of the Sangha education system. The education emphasizes the study of Dhamma and Vinaya in order that the monks can practice the Buddhist principles correctly and transfer their knowledge in Buddhism to people accurately. Phrapariyattidhamma education has been treated importantly since the Buddha's time until now.

Keywords: Education, The Sangha, Phrapariyattidhamma, Dhamma Division.

^๑หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๒คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

บทนำ

การศึกษาคณะสงฆ์เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือที่เรียกกันว่า นักธรรมเกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทยเพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป

การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมานิยมศึกษาเป็นภาษาบาลี ที่เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่าภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อยเป็นเหตุให้สังฆมณฑลขาดแคลนพระภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยกิจการพระศาสนาทั้งในด้านการศึกษาการปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน

ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นสำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรกนับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมาโดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรมพุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทู้ธรรม เมื่อทรงเห็นว่าการเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยดังนี้ได้ผลทำให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยากจึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วไปด้วย ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๔๔๘ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้นส่วนสามเณร จะ

ยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรมทางราชการได้ ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงกำหนดหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมขึ้นมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น “องค์นักธรรม” สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไป ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกันโดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งนี้ มี ๓ วิชา คือ ธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรมและแปลภาษามคธเฉพาะท้องถิ่นทวนในอรรถกถาธรรมบท

ดังนั้น เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมดีขึ้น จำเป็นต้องจัดการศึกษาให้เป็นระบบในการบริหารและจัดการศึกษาให้บรรลุตามเป้าหมายของการศึกษาย่อมต้องอาศัยความเป็นมืออาชีพของผู้บริหารโรงเรียน มีวิสัยทัศน์กว้างไกลมีความสามารถคุณธรรมและจริยธรรมเป็นที่ยอมรับ และมีความฉลาดทั้งทางสติ ปัญญา ทางอารมณ์ และความฉลาดทางคุณธรรม รวมทั้งปฏิบัติตามวิชาชีพ ผู้บริหารโรงเรียนจึงจะนำไปสู่ความมีสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา

กล่าวได้ว่า สถานศึกษาทุกระดับ และทุกประเภท มีภารกิจหลักที่สำคัญอยู่ที่การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามที่คาดหวังไว้ตามระดับและประเภทของการศึกษานั้น คุณภาพที่คาดหวัง หมายถึง คุณสมบัติอันพึงประสงค์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้เรียนได้แก่ความรู้ ความเข้าใจ ความคิด ทักษะ ความสามารถ สุขภาพกาย และจิต และคุณลักษณะในด้านบุคลิกภาพ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งคาดหวังโดยการกำหนดในหลักสูตรคาดหวังโดยชุมชน และสังคม

คาดหวังโดยสถานศึกษาเองและคาดหวังโดยตัวผู้เรียนเองอีกด้วย (กมล ภูประเสริฐ, ๒๕๔๔ : ๓๓) ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมดังนี้

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในยุคเริ่มต้น

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือที่เรียกกันว่า นักรธรรม เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถเล่าเรียนพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมานิยมศึกษาเป็นภาษาบาลี ที่เรียกว่าการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่า ภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังคมชนชาติแคลนพระภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถ ที่จะช่วยกิจการพระศาสนาทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรรส จึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้น สำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทู้ธรรม

เมื่อทรงเห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยดังนี้ได้ผล ทำให้ภิกษุ

สามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วไปด้วย ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณร จะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงกำหนดหลัก สูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมขึ้น ต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น “องค์นักรธรรม” สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไป ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งแรกนี้มี ๓ วิชา คือ ธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรม และแปลภาษามคธเฉพาะท้องถิ่นในอรรถกถาธรรมบท

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักรธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น ๒ อย่างคือ อย่างสามัญ เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม และ อย่างวิสามัญ เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบทมีแก้อรรถ บาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์ และวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้ที่เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักรธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักธรรมหมวดคิหิปฏิบัติเข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุสามเณรรูปนั้นๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เรียกว่า นักรธรรมชั้นตรี การศึกษาพระธรรมวินัยแบบใหม่นี้ ได้รับ

ความนิยมจากหมู่ภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง ๒ ปีแรกก็มี ภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพัน รูป เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษาภิกษุสามเณรอันควร คุณประโยชน์แก่พระศาสนาและภิกษุสามเณร ทั่วไป ในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยาย การศึกษาภิกษุสามเณรให้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกระดับ คือ ทรงตั้งหลักสูตรนักเรียนชั้นโท สำหรับภิกษุชั้น มัชฌิมะ คือ มีพรรษาเกิน ๕ แต่ไม่ถึง ๑๐ และ นักเรียนชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือมี พรรษา ๑๐ ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษา ขึ้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

ประวัติภิกษุสามเณร

การศึกษาของภิกษุสามเณรในประเทศไทยแต่โบราณมา คือ การศึกษาภาษาบาลี ที่ เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม เป็น การศึกษาพระพุทธศาสนาในภาษาบาลี เพื่อให้รู้ ภาษาบาลีสามารถอ่านพระคัมภีร์ของ พระพุทธศาสนาได้โดยสะดวก เพราะคัมภีร์ของ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทตั้งที่นับถืออยู่ใน ประเทศไทยนั้น ล้วนจารึกไว้ด้วยภาษาบาลี ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะรู้พระธรรมคำสอนของ พระพุทธศาสนาให้แตกฉานจึงจำต้องศึกษา ภาษาบาลีให้รู้แตกฉาน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ยาก ไม่น้อยสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ ไม่รู้ภาษาบาลีจึงพลอยไม่ค่อยรู้เรื่องคำสอนของ พระพุทธ ศาสนาอย่างแจ่มชัดตามไปด้วย ทั้งเป็น เหตุให้ภิกษุสามเณรทั่วไปไม่ค่อยเอาใจใส่ที่จะ ศึกษาคำ ความรู้ เกี่ยวกับ คำ สอน ของ พระพุทธศาสนาด้วยเพราะเรียนยาก รู้ยาก

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็นกรมหมื่น ทรงพระปริวิตกถึงความเป็นไป ของภิกษุสามเณรดังกล่าวมาข้างต้น จึงได้ทรง พระดำริหาทางจัดการเล่าเรียนเพื่อให้ภิกษุ

สามเณร ได้เรียนรู้พระธรรมวินัย ได้สะดวกและ กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยได้ทรงริเริ่มสอนพระธรรม วินัยแก่ภิกษุสามเณรบวชใหม่เป็นภาษาไทยขึ้นที่ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก ในฐานะที่ทรง เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ ดังที่ทรงอธิบายไว้ใน ตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า แต่ก่อนมา ภิกษุ บวชได้ก็พรรษาก็ตาม ไม่สนใจและไม่รู้ธรรมวินัย เลย นอกจากที่เคยปฏิบัติ จึงจัดสอนภิกษุ สามเณรบวชใหม่ ให้เรียนธรรมวินัยในภาษาไทย เป็นการส่วนตัว ในหน้าที่แห่งอุปัชฌายาจารย์ ก่อน ต่อมาปลูกความนิยมออกไปถึงภิกษุ สามเณรเก่าด้วย จนถึงจัดเป็นการเรียนเป็น พื้นฐานของวัดขึ้น และมีวัดธรรมยุตอื่นทำตาม แพร่หลายออกไป” นี่คือนิเวศน์เริ่มต้นของ การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ที่เรียกว่า “นิกัธรรม” ในเวลาต่อมา หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า พระปริยัติธรรมแผนกธรรม คู่กับพระ ปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งเป็นหลักสูตรการศึกษา ของพระสงฆ์ไทยมาแต่โบราณ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงเริ่มการสอนธรรมวินัยใน ภาษาไทยแก่ภิกษุสามเณรบวชใหม่ดังกล่าวมา ข้างต้นขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน ทรงกล่าวไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร แต่เพียงว่า การสอน ธรรมวินัยในภาษาไทยแก่ภิกษุสามเณรบวชใหม่ ดังกล่าว เป็นการที่ได้ทรงจัดขึ้นเมื่อทรงครองวัด บวรนิเวศวิหาร สืบต่อจากสมเด็จพระมหาสมณ เจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (นับแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นมา) จึงสันนิษฐานว่า คงทรงริเริ่ม ขึ้นตั้งแต่เมื่อแรกทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ใน ฐานที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ซึ่งจะต้องให้การ อบรมสั่งสอนสัทธวิฑาริกและภิกษุสามเณรที่อยู่ ในความปกครอง ลักษณะการสอนธรรมวินัยใน ภาษาไทยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงสอน ภิกษุสามเณรบวชใหม่นั้น ทรงสอนอย่างไร สืบได้จากสำเนาพระโอวาท ที่ประทานแก่นวก

ภิกษุปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ที่พระยาศรีบัญชา (ทวน ธรรมาชีวะ) ซึ่งเป็น นวกภิกษุในปีนั้น ได้จัด บรรทัดไว้เป็นรายวันตามที่ทรงสอนปรากฏว่า เนื้อหาของพระโอวาทประกอบด้วยพระอธิบาย เรื่องธรรม เรื่องพระพุทธประวัติ และเรื่องวินัย โดยทรงสอนไปตามลำดับ คือ ธรรม พุทธประวัติ และ วินัย

องค์นักธรรม

ด้วยพระดำริดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึง ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรธรรมชั้นใหม่ โดยจัดเป็น ๒ อย่าง ตามแนวพระดำริดังกล่าว แล้วคือ

(๑) อย่างสามัญ แบ่งเป็น ๒ ประโยค ประโยค ๑ ธรรมวิภาค กับเรียงความแก้กระทู้ ธรรม ไม่ต้องซักที่มา และประโยค ๒ พุทธ ประวัตีย่อ กับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ซักที่มา ในหนังสือไทย

(๒) อย่างวิสามัญ แบ่งเป็น ๒ ประโยค ประโยค ๑ เพิ่มอรรถกถาธรรมบท มีแก้อรรถ ด้วย และประโยค ๒ เพิ่มบาลีไวยากรณ์และ สัมพันธ์อย่างสามัญ จะจัดทั่วไปเป็นแบบเดียวกัน ทั้งในกรุงในหัวเมือง ผู้สอบได้อย่างสามัญเพียง ประโยค ๑ ได้รับยกเว้นเกณฑ์ทหาร สอบได้ทั้ง ๒ ประโยค เป็นนักธรรม ๒ ประโยคอย่าง วิสามัญ จะจัดเฉพาะในกรุงเทพฯ ผู้สอบได้อย่าง วิสามัญทั้ง ๒ ประโยค ได้เป็นเปรียญ ๒ ประโยค เทียบเปรียญปริยัติ (คือเปรียญบาลี) ๓ ประโยค (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑ : ๑๑๙-๑๒๔) หลักสูตรองค์สามเณรธรรมที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้ อนุญาตให้สอบได้ทั้งภิกษุและสามเณร และทรง คาดหวังว่า “ถ้าจัดอย่างนี้ การเรียนธรรมของ ภิกษุสามเณรจะเจริญทั้งในกรุงทั้งในหัวเมือง จะ ได้ผู้มีความรู้ช่วยกิจพระศาสนาอีกมากจัดการ เรียนเฉพาะแต่ในมคธภาษา ถึงเป็นหลักก็จริง

แต่แคบ ความรู้อันนี้ไม่แพร่หลายไปในหัวเมือง ภิกษุสามเณรในหัวเมืองไม่ได้เรียนในทางนี้และ ยังเข้าไม่ได้เรียนในทางอื่นด้วยเหตุนี้จึงหา พระสมควรเป็นเจ้าอาวาส เป็นอุปัชฌาย์ เป็นเจ้า คณะได้เป็นอันยาก แต่ผู้ทำหน้าที่เหล่านี้จำต้องมี เมื่อจัดสอนความรู้สามัญในหัวเมืองขึ้นแล้ว คง เปลื้องความขัดข้องข้อนี้ไปได้มาก เพียงแต่เท่าที่ จัดมาแล้ว ยังให้ผลดีเห็นปรากฏอยู่ ถ้าได้จัด ขยายออกไป ก็คงได้ประโยชน์มากออกไป”

(แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑ : ๑๑๙-๑๒๔) หลักสูตรที่ทรงปรับปรุงขึ้นใหม่นี้เรียกว่า “องค์ นักธรรม” ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐ ภิกษุที่สอบองค์นักธรรมอย่าง วิสามัญได้ทั้ง ๒ ประโยค ซึ่งเรียกว่า เปรียญ ธรรม ๒ ประโยคนั้น ต้องสอบวินัยบัญญัติใน นวโกวาทได้ด้วย จะได้รับพระราชทานพัดอย่าง เดียวกับเปรียญปริยัติ หรือเปรียญบาลี ๓ ประโยค สำหรับสามเณรที่สอบได้ชั้นนี้ ต้องรอไว้ จนอุปสมบทแล้วและสอบวินัยบัญญัติได้แล้วจึง จะได้รับพระราชทานพัด

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงปรับปรุงหลักสูตร องค์นักธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยกำหนดให้เพิ่มคหิ ปฏิบัติเข้าไปในส่วนของธรรมวิภาคด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้สอบได้องค์นักธรรม แล้วจำจะต้องสึกออกไปครองชีวิตฆราวาสมาก ยิ่งขึ้น (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๒, ๒๕๕๗ : ๔๔๗)

องค์สามเณรธรรม

พ.ศ. ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔) ทรงพระ กรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ขึ้น ตามพระราชบัญญัตินี้ภิกษุทั่วไปได้รับการ ยกเว้น ส่วนสามเณรได้รับยกเว้นเฉพาะสามเณร ที่รู้ธรรม ทางราชการจึงได้ขอให้คณะสงฆ์กำหนด องค์สามเณรธรรมชั้น เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ทหารถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) สมเด็จพระสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในฐานะประธานเถรสมาคม โดยได้ทรงมีพระปรารภต่อที่ประชุมว่า “เมื่อศก ๑๒๔ ได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ในนั้นยกเว้นภิกษุทั่วไป แต่สามเณรยกเว้นโดยเอกเทศ เฉพาะแต่สามเณรผู้ธรรมฯ การกำหนดองค์ของสามเณรผู้ธรรมฯ นี้ เจ้าหน้าที่อื่นๆ ขอให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้กำหนดให้ จึงเชิญท่านทั้งหลายมาเพื่อจะให้ช่วยกันกำหนดฯ เราไม่มีอำนาจที่จะออกความเห็นวินิจฉัยพระราชบัญญัติเมื่อตั้งขึ้นแล้ว เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องอนุวัติตาม ประเพณีนี้ก็ให้มีเป็นอย่างมาในครั้งพระพุทธกาลแล้ว เช่นในมหาวรรควินัยว่า เมื่อภิกษุกำลังทำอุโบสถก็ดี ทำปวารณาก็ดี ค้างอยู่ มีพระราชามาจับภิกษุนั้น ที่แปลว่าราชการจะเอาตัว ให้ข้อผิดไว้ พอได้ทำกิจนั้นเสร็จก่อน ข้อนี้แปลว่า พระยอมอนุวัตราชการ ไม่ขัดขืน แลคนที่ตั้งอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่กันได้ ที่เรียกว่าบ้านเมือง ต้องมีคนช่วยกันทำธุระหลายหน้าที่ ข้อที่จะกำหนดองค์ของสามเณรผู้ธรรมฯ นั้น ก็แปลว่า จะกำหนดว่าคนเช่นไรจะขอเอาไว้ คนเช่นไรจะยอมปล่อยให้เข้ารับราชการทหาร” (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑, ๒๔๕๖ : ๑๒๑-๑๒๖)

จากพระปรารภดังกล่าวและจากที่ได้สดับความคิดเห็นของที่ประชุมเถรสมาคม จึงได้ทรงสรุปแนวพระดำริในการดำเนินการในเรื่องนี้ ต่อที่ประชุมว่า “เห็นควรเอาไว้แต่สามเณรที่จะเป็นคนเรียนรู้อ่านทำประโยชน์ให้แก่พระศาสนาได้ การกำหนดต้องให้สมแก่นักเรียนอุดมศึกษา แลความรู้ต้องใช้เวลาเรียนไม่ต่ำกว่า ๒ ปี ที่เป็นกำหนดเกณฑ์รับราชการ เพราะฉะนั้น ในส่วนรู้ภาษามคธทรงเห็นชอบตามที่พระเถระทั้งหลายกำหนดนั้น ส่วนรู้ธรรมเพียงแต่รู้ธรรมของสามเณร ทรงเห็นอ่อนไป แต่ยังทรงรู้สึกอยู่ว่า หลักสูตรที่วัดบวรนิเวศอยู่ข้างจะสูง แลเป็นกำหนดคร่าวแรกอ่อนไว้หน่อยก็ยังได้ ภายหลัง

จึงค่อยรัดเข้าฯ” (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑, ๒๔๕๖ : ๑๒๑-๑๒๖) ในที่สุดเถรสมาคมได้มีมติตามแนวพระดำริดังนี้

๑. กำหนดองค์ของสามเณรผู้ธรรมให้กำหนดตามสมควรแก่ความรู้ที่ต้องการในมณฑลนั้นๆ มุ่งเอาประโยชน์พระศาสนาเป็นที่ตั้ง

๒. องค์ของสามเณรผู้ธรรมในกรุงเทพฯ นั้น รู้มคธภาษา กรรมการสอบเห็นว่าใช้ได้กับรู้ธรรมของสามเณรด้วย

๓. สามเณรที่ไม่มีประโยชน์แก่พระศาสนา คือว่า แม้สึกเข้ารับราชการก็ไม่ใช่เหตุเสื่อมการข้างวัด เช่น ขาดคนเล่าเรียน จะหาคนมีความรู้หน่อย เป็นต้น สามเณรเช่นนั้นเมื่อต้องเรียก ก็ให้สึกเข้ารับราชการ (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑, หน้า ๑๓๖.) เกณฑ์ดังกล่าวนี้ กระทรวงกลาโหมก็ยอมรับ จึงเป็นอันใช้ได้ ครั้นเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรก ที่วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์เทพวราราม และวัดเบญจมบพิตร โดยทรงกำหนดหลักสูตรสำหรับสามเณรผู้ธรรมในกรุงเทพฯ ดังนี้ ภาษามคธเพียงท่องนิทานในอรรถกถาธรรมบท ธรรมของสามเณร คือธรรมวิภาคในนวโกวาท และแต่งความแก้กระทูธรรม ในการสอบองค์สามเณรผู้ธรรมครั้งแรกในกรุงเทพฯ เมื่อเดือนตุลา พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) มีสามเณรเข้าสอบ ๑๗๙ รูป สอบได้ ๑๓๙ รูป ตก ๔๐ รูป ผลการสอบองค์สามเณรผู้ธรรมครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่า ทำให้สามเณรมีความรู้ดีขึ้น แต่ยังคงแคบเพราะใช้ได้แต่ในกรุงเทพฯ หรือเฉพาะวัดที่มีเรียนปริยัติ ในหัวเมืองจะจัดตามนี้ไม่ได้ แต่ก็ทรงเห็นว่าหากได้ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์กว้างขวางเพราะการเรียนการสอนธรรมวินัยในภาษาไทย อย่างนี้ พระองค์ได้ทรงทำเป็นการส่วนพระองค์มานานแล้ว และเกิดผล

ดีแก่ภิกษุสามเณรที่เรียน ทั้งที่ยังบวชอยู่และสึกออกไป ฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระดำริที่จะปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรธรรมที่จัดขึ้นครั้งนี้ให้เป็นการศึกษาธรรมวินัยสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป ซึ่งจะเป็นทางให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ธรรมวินัยทั่วถึง ดังที่พระองค์ได้ทรงอธิบายแก่เถรสมาคมในครั้งนั้น ปรากฏในรายงานการประชุมเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐ ว่า “ความรู้ธรรมอย่างสามัญนั้น ได้ทรงเริ่มจัดมานานแล้ว ตรัสเล่าจำเดิมแต่เหตุปรารภแตงนวกวาทขึ้น และได้ใช้ฝึกสอนในสำนักของพระองค์เอง และวัดอื่นได้รับใช้ตามอย่างได้ผลดี ทั้งผู้ยังบวชอยู่และผู้สึกไปแล้ว เมื่อกำหนดองค์สามเณรธรรมทรงเห็นว่า จะขยายความรู้ธรรมถึงขั้นนี้ได้ จึงได้ทรงหลักสูตรขึ้นตั้งนั้น กำหนดเอาความรู้ในมคธภาษานั้น เป็นการหนักแก่สามเณรผู้จะเรียนให้ทันเวลา ทั้งไล่ได้แล้วจะจัดว่าเป็นผู้มีความรู้ก็ยังไม่ได้ และจะจัดในหัวเมืองก็ไม่ได้ทั่วไป เมื่อเสด็จไปหัวเมืองเหนือคราวนี้เอง ได้ทรงปรารภถึงการเรียนของพระสงฆ์หัวเมือง ทรงเห็นว่าได้รับบำรุงเข้า คงดีขึ้นกว่าปล่อยให้ เป็นอยู่ตามลำพัง เมื่อได้จัดให้แพร่หลายแล้ว จะเป็นประโยชน์กว้างขวาง ดีกว่าจะมัวบำรุงในทางมคธภาษาอย่างเดียว แม้ว่าการรู้ภาษามคธเป็นหลักแห่งการรู้ปริยัติ จึงได้ทรงจัดเป็นระเบียบเป็น ๒ อย่าง อย่างสามัญไม่เกี่ยวกับมคธภาษาสำหรับภิกษุสามเณรทั้งในกรุงแลหัวเมือง อย่างวิสามันท์ สำหรับภิกษุสามเณรในสำนักที่สามารถสอนมคธภาษาได้ด้วย ต่อไปทรงแสดงพระดำริจะจัดการนี้ให้เขารู้อย่างไร ทรงอาศัยหลักในพระวินัยที่จัดภิกษุเป็น ๓ จำพวก คือ เภระ ๑ มัชฌิมะ ๑ นวกะ ๑ หลักสูตรที่ตั้งขึ้นทั้ง ๒ ประโยค ทั้งสามัญและวิสามันท์นั้น จัดเป็นนวกะ เป็นความรู้นวกะภิกษุเป็นภูมิต้น ต่อไปจะคิดขยายให้ถึงมัชฌิมะภูมิ และเถรภูมิ บำรุงความรู้ให้ลึกโดยลำดับ และจะให้เข้ากันได้กับหลักสูตร

ปริยัติที่ใช้อยู่บัดนี้” (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๑, ๒๔๕๖ : ๑๒๗-๑๒๘)

จากพระดำริที่ทรงแสดงแก่ที่ประชุมเถรสมาคมดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่าการศึกษาปริยัติธรรมที่เน้นมคธภาษานั้น ไม่ช่วยให้การศึกษาธรรมวินัยแพร่หลายถึงภิกษุสามเณรทั่วไป เพราะหาผู้สอนยากทั้งเรียนรู้ได้ยาก จึงได้ทรงทดลองจัดการเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการส่วนพระองค์ก่อน ปรากฏว่าได้รับผลดีมีผู้นิยมเรียนกันมาก ทั้งภิกษุสามเณรบวชใหม่และภิกษุสามเณรเก่า และแพร่หลายไปถึงภิกษุสามเณรในวัดอื่นๆ ด้วย จึงทรงเห็นว่าการศึกษาปริยัติธรรมในภาษาไทยเท่านั้นที่จะช่วยให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้ธรรมวินัยได้สะดวกขึ้นและสามารถจัดให้แพร่หลายไปได้ทั่วทั้งในกรุงทั้งในหัวเมือง ฉะนั้น จึงได้ทรงนำเอาแนวพระดำริที่ทรงจัดขึ้นในวันบวรนิเวศวิหารนั้น มาจัดเป็นหลักสูตรองค์ของสามเณรธรรม และทรงพระดำริจะจัดการเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยอย่างที่ทรงจัดเป็นหลักสูตรองค์สามเณรธรรมนั้น ให้ลุ่มลึกกว้างขวางขึ้นโดยลำดับเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้นหรือนวกะภูมิ ชั้นกลางหรือชั้นมัชฌิมะภูมิ และชั้นสูงหรือชั้นเถรภูมิ ทั้งจะจัดการศึกษาธรรมวินัยในภาษาไทยดังกล่าวให้เชื่อมโยงกับการศึกษาปริยัติธรรมในมคธภาษาที่มีมาแต่เดิมด้วย

หลักสูตรนักรธรรม

นับแต่ได้มีการตั้งหลักสูตรนักรธรรมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ หลักสูตรได้มีการปรับปรุงเรื่อยมาเป็นระยะ ทั้งในด้านเนื้อหาวิชาและตำราที่ใช้เป็นหลักสูตรหรือแบบเรียนในชั้นนั้นๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้สอบนักรธรรมได้ในชั้นนั้นๆ มีความรู้สมกับภูมิ เพราะวัตถุประสงค์สำคัญในการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระดำริจัดตั้งการศึกษานักรธรรมขึ้นนั้น ก็

เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ธรรมวินัยสมกับภูมิของตน กล่าวคือ นักธรรมชั้นตรี เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งยังอยู่ในภุมินวกะ มีพรรษาหย่อน ๕ มีความรู้ธรรมวินัยพอรักษาตัวได้ นักธรรมชั้นโท เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภุมิมัชฌิมะมีพรรษาเกิน ๕ มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดกว้างขวางออกไปถึงขั้นพอช่วยแนะนำผู้อื่นได้ นักธรรมชั้นเอก เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภุมิเถระ มีพรรษาเกิน ๑๐ มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดลึกซึ้งยิ่งขั้นถึงขั้นสามารถเป็นหลักในสังฆกรรม และเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้ เมื่อทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ สำหรับใช้เป็นแบบเรียนของนักธรรมชั้นนั้นๆ ด้วย หนังสือบางเรื่องที่ยังทรงพระนิพนธ์ไม่เสร็จ ก็ทรงใช้หนังสืออื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นตำราหรือแบบเรียนไปพลาง แม้ นักธรรมชั้นเอกที่ตั้งขึ้นหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระองค์ก็ได้ทรงพระนิพนธ์ตำราสำหรับใช้เป็นหลักสูตรเตรียมไว้เกือบครบทุกวิชา หลักสูตรนักธรรมทุกชั้น ซึ่งได้ปรับปรุงมาโดยลำดับนั้นมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ จึงเป็นอันยุติได้ ดังนี้

๑. หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต ธรรมวิภาค ใช้หนังสือนวโกวาท ตำนาน (พุทธประวัติ) ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๓ หนังสือปฐมสมโพธิ ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) และวินัยบัญญัติ ใช้หนังสือนวโกวาทและวินัยมุขเล่ม ๑

๒. หลักสูตรนักธรรมชั้นโท เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต ธรรมวิภาค ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ ตำนาน (อนุพุทธประวัติ) ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือพุทธธานุพุทธประวัติ เฉพาะประวัติพระสาวก หนังสือสังคิตติกาและ

หนังสือปฐมสมโพธิ และวินัยบัญญัติ ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม ๑-๒

๓. หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต และหนังสือธรรมอื่นๆ มีมงคล วิเสสกา เป็นต้น ธรรมวิภาคใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ หนังสือสมถกรรมฐาน หนังสือมหาสติปัญญาสูตร และศิริมานนทสูตร แปล ตำนาน (พุทธธานุพุทธประวัติ) ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑-๓ หนังสือปฐมสมโพธิหนังสือ พุทธธานุพุทธประวัติ หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือสังคิตติกา วินัยบัญญัติ ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม ๓ (หลักสูตรนักธรรมและเปรียญสำหรับใช้ในการศึกษาและสอบไล่ธรรมวินัย ของพระภิกษุสามเณร.

พระยาภักดี นฤเบศร์ ได้รวบรวม, ฉบับพิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. ๒๔๖๙. หน้า ก-ข.) ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการปรับปรุงในส่วนของวิชา เรียงความแก้กระทู้ธรรมอีกครั้งหนึ่ง คือสำหรับนักธรรมชั้นโท กำหนดหัวข้อธรรมที่ต่างกัน ๒ ข้อ ให้นักเรียนแต่งเป็นทำนองเทศน์เชื่อมความ ๒ ข้อนั้นให้ต่อเนื่องกันสนิท และให้ชักภาษิตในที่อื่นมาอ้างอิง ๒ แห่ง อย่านำซ้ำกัน สำหรับนักธรรมชั้นเอก กำหนดหัวข้อธรรมต่างกัน ๓ ข้อ ให้นักเรียนแต่งเป็นทำนองเทศน์ เชื่อมความ ๓ ข้อนั้นให้ต่อเนื่องกันสนิท และชักภาษิตในที่อื่นมาอ้างอิง ๓ แห่ง อย่านำซ้ำกัน และในศกเดียวกันนี้ ได้เพิ่มเติมหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก คือให้สอบพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ อีกส่วนหนึ่ง และถือว่าเป็นวิชาสำคัญ ถ้าสอบวิชานี้ตกวิชาอื่นในชั้นเป็นอันตกไปด้วยกัน หลักสูตรนักธรรมชั้นโทและชั้นเอกที่ปรับปรุงใหม่ดังกล่าวนี้ เริ่มใช้แต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นไป (ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย : ๑๕๙-๑๖๐)

บทสรุป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ที่เน้นมคธภาษานั้น ไม่ช่วยให้การศึกษาธรรมวินัยแพร่หลายถึงภิกษุสามเณรทั่วไป เพราะหาผู้สอนยากทั้งเรียนรู้ได้ยากจึงได้ทรงทดลองจัดการเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นการส่วนพระองค์ก่อน ปรากฏว่าได้รับผลดีมีผู้นิยมเรียนกันมาก ทั้งภิกษุสามเณรบวชใหม่และภิกษุสามเณรเก่า และแพร่หลายไปถึงภิกษุสามเณรในวัดอื่นๆด้วย จึงทรงเห็นว่า การศึกษาปริยัติธรรมในภาษาไทยเท่านั้นที่จะช่วยให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้ธรรมวินัยได้สะดวกขึ้นและสามารถจัดให้แพร่หลายไปได้ทั่วทั้งในกรุงทั้งในหัวเมือง ฉะนั้น จึงได้ทรงนำเอาแนวพระดำริที่ทรงจัดขึ้นในวันบวรนิเวศวิหารนั้น มาจัดเป็นหลักสูตรองค์ของสามเณรรู้ธรรม และทรงพระดำริจะจัดการเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยอย่างที่ทรงจัดเป็นหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมนั้น ให้

ลุ่มลึกกว้างขวางขึ้นโดยลำดับเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้นหรือนวกภูมิ ชั้นกลางหรือชั้นมัชฌิมภูมิ และชั้นสูงหรือชั้นเถรภูมิ ทั้งจะจัดการศึกษาธรรมวินัยในภาษาไทยเพื่อให้เชื่อมโยงกับการศึกษาปริยัติธรรมในมคธภาษาที่มีมาแต่เดิมด้วย

ปัจจุบันคณะสงฆ์ต้องดำเนินการเรียนการสอนแก่พระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ ถือเป็นแนวทางปฏิบัติของคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัยเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก ซึ่งจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรภาษาไทย หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ถือเป็นหลักสูตรที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดต่อการศึกษาลักษณะพุทธศาสนาในเบื้องต้น โดยจัดการเรียนการสอนใน ๔ วิชา ได้แก่ วิชาเรียงความแก่กระทู้ธรรม, วิชาธรรม, วิชาพุทธ, และวิชาวินัย

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. .ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๓๙.

กมล ภูประเสริฐ , การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา, กรุงเทพฯ : ก.พล, ๒๕๔๔

นภมณฑล สิบหมื่นเปี่ยม และวัลย์พร ศิริภิรมย์. แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตาม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม.วันฉลองเปรียญธรรม ปี ๒๕๕๓. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๕๓.